

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут мистецтв

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО
ВИКОНАВСТВА В УКРАЇНІ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Збірник наукових праць

Рівне – 2019

Друкуються за ухвалою Вченої ради Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету (протокол №4 від 30 квітня 2019 р.)

Редакційна колегія:

Сверлюк Я.В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту мистецтв РДГУ;

Дутчак В.Г. – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Лабунець В.М. – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Мельничук С.Ф. – заслужений діяч мистецтв України, Народний артист України, професор, завідувач кафедри народних інструментів Інституту мистецтв РДГУ;

Грищенко Ю.В. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Прокопович Т.Ю. – кандидат мистецтвознавства, доцент Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету;

Шиманський П.Й. – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри музично-практичної підготовки факультету мистецтв СНУ імені Лесі Українки.

Рецензенти:

Горбенко С.С. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Туріна О.А. – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри виконавських дисциплін №1 Київської муніципальної академії музики імені Р.Глієра.

Редактор-упорядник – Горіна Л.І.

Г 69 **Актуальні проблеми народно-інструментального виконавства в Україні: історія і сучасність** : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв; редактор-упорядник Л.І. Горіна. – Рівне : Волин. обереги, 2019. – 252 с.

ISBN 978-966-416-649-9

Збірник охоплює широкий спектр питань народно-інструментального виконавства і містить культурологічні проблеми сучасного мистецтва та соціально-психологічні проблеми національної музичної освіти. Темі розглядаються в різних аспектах історії, теорії і практики регіонального виконавства в Україні та мистецтва української діаспори.

Видання розраховане на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів мистецьких навчальних закладів, а також на широке коло спеціалістів і читачів, які цікавляться питаннями розвитку жанру народно-інструментального виконавства.

УДК 7.071.5

ЗМІСТ

Розділ І.

Історія народно-інструментального мистецтва

<i>Беца М. В.</i> Реконструкція творчості кобзаря Остапа Вересая в сучасному народно-інструментальному виконавстві	5
<i>Бовсунівська Н. М.</i> Історія народно-інструментального мистецтва української діаспори Канади та Сполучених Штатів Америки (кінець XIX – середина XX століття)	12
<i>Брухаль І. Г.</i> Становлення цимбального професіоналізму. Школа	22
<i>Даяк Ж. Ю., Проколюк Л. В.</i> Вдосконалення виражальних можливостей баяна як стимул до розвитку виконавської техніки	33
<i>Дмитрієва І. Л.</i> Дослідження історії кобзарства у творчому доробку Володимира Кушпета.....	40
<i>Дуда Л. І.</i> Музичний фольклор у творчості бандуристів української діаспори.....	47
<i>Дутчак В. Г.</i> Взаємодія музичної та літературної площини мистецтва української діаспори (на прикладі композиторської творчості для бандури)	54
<i>Жовнір С. С.</i> Актуалізація творчості Ейтора Вілла Лобоса в сучасному гітарному мистецтві	64
<i>Козачук І. Р.</i> Сопілкарство Рівненщини XX-XXI століття	71
<i>Комаринська О. О.</i> Конструктивне удосконалення бандури як чинник формування концертного репертуару.....	79
<i>Кубік О. Є.</i> Капели бандуристів України та української діаспори в контексті взаємодії вокально-інструментального та хорового виконавства.....	87
<i>Порцева А. М., Порцев М. В.</i> Михайло Вербицький – основоположник гітарної школи в Західній Україні.....	94
<i>Стрижиборода П. В.</i> Засади програмності у гітарній творчості Штепана Рака	103
<i>Томашівська М. М.</i> Гуцульські музичні інструменти з обертоновим інтонуванням: тилинка, трембіта, дрімба.....	109
<i>Фабрика-Процька О. Р.</i> Виконавська діяльність народного ансамблю пісні і танцю «Лемковина» у контексті розвитку українського народно-пісенного мистецтва (до 50-річного ювілею).....	114
<i>Федорняк Н. Б.</i> Взаємодія мистецтв на українських фестивалях Північної Америки	123
<i>Чеченя К. А.</i> Деякі питання організації та проведення мистецьких конкурсів	130

Розділ II.

Теорія та практика музично-виконавського мистецтва

<i>Дзяман З. В.</i> Домра і транскрипції з інших музичних інструментів	135
<i>Князєв В. Ф.</i> Твори малої форми у баянному доробку Ф. Анжеліса (аспекти виконавської інтерпретації).....	142
<i>Приймак А. М.</i> Особливості виконавської інтерпретації скрипових концертів В. А. Моцарта	150
<i>Волошина Л. І.</i> Сучасна технологія розвитку емоційної чутливості учнів молодших класів мистецьких шкіл засобами українського пісенного фольклору на уроках сольфеджіо, імпровізації та композиції	156
<i>Гаврилюк І. В.</i> Педагогічні принципи Анатолія Грицяя в контексті формування вокальної культури бандуриста.....	162
<i>Горіна Л. І.</i> Педагогічні умови формування лідерських якостей в класі ансамблю	168
<i>Дмитренко М. І.</i> Актуальність та методи популяризації навчання гри на домрі (кобзі) учнів «цифрового покоління».....	174
<i>Катеринчик А. В.</i> Основи професійного звуковидобування скрипаля.....	182
<i>Корейчук М. П., Бондарчук А. Я.</i> Деякі поради керівникам інструментальних та вокально-інструментальних ансамблів (методика)	189
<i>Маринін І. Г.</i> Структура компетентності вчителя музичного мистецтва – керівника шкільного народно-інструментального колективу	197
<i>Стус М. М.</i> Розвиток асоціативного мислення учня-скрипаля.....	206
<i>Турчин Г. П.</i> Педагогічні підходи у формуванні творчої індивідуальності студента-музиканта	212
<i>Ткаченко Л. І.</i> Важливі аспекти початкового періоду навчання гри на бандурі у світлі сучасних наукових досліджень	219
<i>Цимбал А. І.</i> Формування виконавських навичок баяністів на початковому етапі навчання	226
<i>Чайка С. В.</i> Формування інтересу у майбутніх учителів музичного мистецтва до фольклорних творів у ансамблі бандуристів	233
<i>Шаплюк Ю. О.</i> Сучасні технології та педагогічні методики формування творчої самостійності учнів в умовах роботи шкіл естетичного виховання.....	240
<i>Про авторів</i>	247

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В КЛАСІ АНСАМБЛЮ

У статті сформульовано теорію виховання лідера, яка ґрунтується на науковому підході до формування та розвитку дефініцій лідера в умовах музичного ансамблевого виховання.

Ключові слова: музичне виховання, лідер, ансамбль, народні інструменти.

В статье сформулирована теория воспитания лидера, обоснованная на научном подходе к формированию и развитию дефиниций лидера в условиях музыкального ансамблевого воспитания.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, лидер, ансамбль, народные инструменты.

In this paper, the theory of upbringing of the leader is formulated, which is based on the scientific approach to the formation and development of the leader's definitions in terms of musical ensemble education.

Key words: musical education, leader, ensemble, folk instruments.

Постановка проблеми. Посилення зв'язку між освітою, культурою та формуванням особистості стало чи не основним завданням педагогіки сьогодення. Комплекс певних рис і якостей особистості забезпечує їй можливість реалізації власної індивідуальності. Ініціативність, ентузіазм, моральність, професійність, упевненість – це неповний перелік рис, які визначалися різними дослідниками як лідерські. Взагалі слово "лідерство" (leadership) походить від англійського "lead", що означає "вести".

Метою роботи є дослідження виховання лідера, яке ґрунтується на науковому підході до формування та розвитку дефініцій лідера в умовах ансамблевого музичного виховання. Предметом дослідження є вивчення формування дефініцій лідера – учасника інструментального ансамблю.

Аналіз досліджень. Проблему лідерства досліджувала велика кількість вчених різноманітних гуманітарних та практичних наук: філософії, теології, політології, історії, педагогіки, психології, соціології, маркетингу.

Очевидним є й те, що проблема лідерства існує в сучасній музичній освіті і потребує вивчення, корекції та застосування в методиці роботи з творчим колективом. Теорію і методику різних напрямів музичного виховання розвивали й українські діячі: Ф. Колесса, М. Леонтович, Л. Ревуцький, Я. Степовий, К. Стеценко, Б. Яворський, В. Верховинець, В. Барвінський.

Історія культури простежує як музичне мистецтво сприяє становленню, формуванню людини, як особистості. В. Сухомлинський писав: "Музичне виховання – це не виховання музиканта, а насамперед виховання людини" [6, с. 36], а Л. Хоркава дає таке визначення: "музичне виховання – це система колективного виховання музично-творчих здібностей та музично-естетичних смаків, процес цілеспрямованого пізнання музики, збагачення музичної культури та здібностей людини" [7, с. 487].

Виклад основного матеріалу. Як сказав Ж.Блондель, "лідерство так само старе, як і людство, воно універсальне й неминуче. Воно існує скрізь: у великих і в малих організаціях, у бізнесі та в релігії, у профспілках і в благодійних організаціях, у компаніях і університетах" [2, с.56].

У 30-ті роки ХХ ст. американський вчений Е. Богардус запропонував теорію рис лідера. Прихильники цього підходу вважають, що від природи людина успадковує властивості та якості, які дають їй змогу зайняти в будь-якій життєвій ситуації позицію лідера.

В 50-ті роки ХХ ст., американські психологи Р. Крачфілд і Д. Креч висунули теорію лідерства як функції групи і теорію лідерства як функції ситуації (Р. Бейлс, Т. Ньюком та ін.).

Представники теорії лідерства як функції групи вважають, що група в процесі розвитку вирізняє зі свого середовища особу, яка послідовно, неухильно дотримується норм та цінностей групи і має найвищий статус – лідера.

Прихильники ситуаційної теорії тлумачать лідерство як продукт певної ситуації. В різних конкретних ситуаціях групового життя виявляються окремі члени групи, які мають перевагу над іншими хоча б за однією рисою чи властивістю, а оскільки саме вона й необхідна в цій ситуації, людина стає лідером. За цією теорією лідер – це член групи, який у певній ситуації бере на себе більшу відповідальність за виконання групових завдань, ніж усі інші. У різних ситуаціях група висуває специфічні вимоги до лідера, тому лідерство може переходити від однієї людини до іншої.

Порівняння ефективності різних форм виховання свідчить, що перевагу мають індивідуальні і не чисельні групові форми виховання, завдяки можливості оперативно змінювати педагогічну тактику за зміни умов. В музичному вихованні – це колективне музикування. Беремо до уваги малі змішані інструментальні форми без участі диригента.

Практикуючи роботу з музичними колективами зазначаємо, що заняття в класі ансамблю передбачають створення практичних активно дієвих навчальних ситуацій, які сприяють виявленню дефініцій лідера.

Репетиційний процес дисципліни "Ансамбль" забезпечує наявність таких необхідних умов для виховання лідера:

- перебування в ситуації невизначеності;
- наявність осіб, які володіють дефініціями, що є затребуваними такою ситуацією;
- наявність спільної мети.

Учасники ансамблю постійно знаходяться в ситуації, яка потребує певних рішень, тобто в ситуації невизначеності. Адже незважаючи на відпрацьованість всіх елементів твору, кожен з учасників колективу є його інтерпретатором. Своїм виконанням він готує наступний музичний виклад. Тому виконання того ж самого твору щоразу має певні нові відмінності, щоразу звучить по-новому. Ця ситуація вимагає активності, миттєвої реакції виконавців. Така діяльність є водночас виявом певної емоційно-моральної культури, досягнутої людиною і колективом.

Оскільки ансамбль виступає без диригента, гра в інструментальному колективі виховує готовність кожного учасника взяти на себе відповідальність миттєвого вирішення будь-якої проблеми. Володіння технікою публічного виступу включає навички керування емоціями, вміння спрямовувати увагу на зміст музики, захоплювати своїх слухачів, швидко адаптуватися до будь-яких ситуацій.

Заняття в інструментальному ансамблі продукують такі відносини між лідером і групою, при яких лідер має на учасників групи вплив, метою якого є рух всієї групи в потрібному напрямку, коли зовнішнє середовище є мінливим, взаємозалежним і, як правило, невизначеним.

Одним з критеріїв оцінки ансамблю є рівень компетентності учасників, рівень професійності групи, щоб приймати те чи інше рішення; наскільки вони володіють певними професійними навичками: достатнє володіння інструментом, загальна музична підготовка. За наявності компетентності учасників в процесі систематичних занять в класі ансамблю, керівник спрямовує їх на виховання здатності до змін, миттєвого прийняття рішень.

Важливим є вміння не тільки виконувати свою партію, а й спостерігати за логікою розвитку музичної думки; розуміти свою роль, яку кожен учасник ансамблю повинен виконувати в тому чи іншому місці. Змінність оркестрових функцій ансамблевої партії вимагає від учасника ансамблю не тільки розуміння функцій даної партії в кожному конкретному місці музичного твору, а й володіння певними навичками колективного виконавства: вмінням слухати себе і партнера, вмінням передбачати (чути наперед), вмінням нав'язати свою волю (повести за собою) і вмінням підкоритися. "Діалогічне ансамблеве мислення – одна з важливих категорій психології – є закономірним фактором сумісного виконавства, адже на основі такої взаємодії формуються потрібні тут виконавські навички" [5, с. 241].

Остаточна мета занять в класі ансамблю – публічний виступ. Наявність спільної мети формує мотиваційно-ціннісне спрямування майбутнього фахівця.

Прагнення до постійного особистого та професійного розвитку, бажання реалізувати свої професійні здібності та визнання іншими його професіоналізму – ось складові мотивації майбутнього фахівця музиканта.

Колективне музикування спрямовує майбутнього фахівця на успішну діяльність за допомогою актуалізації позитивного досвіду, досягнень і почуття успіху. Традиційно успіх розуміють як позитивний результат у досягненні поставлених цілей, визнання у суспільному середовищі, що супроводжується відчуттям затребуваності та отриманням позитивних емоцій.

Поняття "успіх" найчастіше розуміють як уміння, перебуваючи у стані гармонії і рівноваги, пристосуватися до різноманітних і постійно змінних умов.

Також це поняття включає ряд компонентів: те чого домагаються завдяки власному потенціалу і активності; рух на шляху до своєї мети, результат спільної роботи; успіх пов'язаний з розкриттям потенціалу людини в процесі її розвитку; оволодіння майстерністю людських взаємин. Очікування успіху полягає у прагненні заслужити схвалення, прагнення укріпити свої переконання й цінності

Визначальним для успішної роботи музичного колективу є прагнення учасників працювати в команді. Для колективного музикування важливою є наявність членів групи, здатних виконувати певні дії, об'єднатися для досягнення спільних цілей через підхід служіння. Американський дослідник у галузі управління Р. Грінліф сприймає лідерство як практичну філософію людей, які обирають спочатку

служіння і лише потім лідерство як ще один спосіб служіння. "Служіння означає бажання бачити як люди розвивають свої таланти та стають кращими. Служіння означає здатність жертвувати своїм часом, енергією та іншими ресурсами, для того щоб бачити позитивні зміни інших" [3, с. 34]. Лідери, що обирають шлях служіння, розуміють, що не учасники ансамблю працюють на них, а кожен учасник ансамблю працює на колектив.

Ерік Берн пише, що "там, де разом збирається більше двох людей, у індивіда виникає бажання викликати реакцію іншої людини. Можна сказати, що бажання викликати реакцію виникає у людини легко... Внутрішні причини і мотиви викликають специфічні трансакційні стимули та реакції, і є особистою турботою індивіда" [1, с.156]. А заняття в ансамблі створюють природні умови для навичок керування трансакційними реакціями.

Репетиційний процес та концертні виступи загартовують учасників ансамблю, сприяють вихованню якостей, потрібних особистості для успішної діяльності в колективі, розвитку таких дефініцій ансамбліста, які Д. Максвелл та К. Берд визначили, як такі, що ототожнюються з лідерськими.

Характер, харизма, відданість справі, вміння спілкуватися, компетентність, мужність, проникливість, зосередженість, щедрість, ініціативність, вміння слухати, пристрась, позитивна установка, вирішення проблем, взаємовідносини, відповідальність, впевненість, самодисципліна, готовність служити іншим, здатність до навчання, перспективне бачення – ці риси, визначені Д. Максвеллом [4] як лідерські, притаманні кожному учаснику професійного музичного колективу.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави говорити, що ансамбль – це співпраця лідерів, особисті якості яких можуть бути як вродженими (такі, як особливості темпераменту), виробленими (такі, як риси характеру), або набутими (ті, що з'явилися в результаті цілеспрямованого навчання). Завданням керівника ансамблю є забезпечити механізми формування цих дефініцій: система навчання повинна стимулювати активність пізнавальної діяльності студентів; сприяти задоволенню професійних, розумових, емоційних та духовних потреб учасників колективу. Це самореалізація та визнання, розвиток рефлексивної готовності до виконання функціональних обов'язків, прагнення створювати образ успішної професійної діяльності, творчо коригувати та підтримувати його; мотиваційно-ціннісне спрямування майбутнього фахівця на успішну професійну діяльність за допомогою актуалізації позитивного досвіду досягнень та відчуття успіху в спеціально

змодельованих ситуаціях; сформувати морально-психологічний клімат в колективі на засадах моральності, створити спільноту, в якій ціниться кожна людина.

Очевидно, що лідера ніхто не призначає. Лідер – це перший, він веде, за ним ідуть, він задає тон, дозволяє дивитись на речі по-іншому. Є.Цикаршвілі зазначає, що одиницею виміру лідерства можна вважати "проактивність" – міру соціальної активності людини у взаємодії з оточуючим середовищем. "Робота процесуально-ситуативного лідера – це зміна в свідомості, це набутий досвід активності" [8, с.19]. В особі лідера є елементи, розрізнені, помітні не сучасною наукою, а скоріше мистецтвом і релігією, первинні святі, без яких він не може запалити або стримати "давню чарівність" [1, с.280].

Щоб залишатися лідером, потрібно залишатися учнем. Для того, щоб бути лідером необхідно володіти здатністю до постійного навчання, щодня створюючи себе. Робити себе самому, дотримуючись "self-made man" концепції.

В умовах демократичних реформ, розвитку й модернізації суспільства по-новому звучить питання виховання самодостатнього фахівця, учасника і майбутнього керівника творчого колективу. Адже класичне розуміння творчості пов'язане зі створенням нового, яке відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Елементи творчості притаманні людській діяльності взагалі. Але як окремий різновид діяльності, творчість характеризується продукуванням нових результатів. В процесі досягнення результату особистість реалізує свої потенційні сили і можливості, і сама розвивається. Тому збільшується значимість виховання творчої особистості, розвиток її здібностей, створення умов для розкриття креативності як важливої складової її формування.

Сьогодні молодь має бути готовою жити в умовах постійних змін, непередбачених ситуацій, тому вона мусить бути мобільною, гнучкою, творчою. А музична освіта повинна спрямовувати її на розвиток творчого потенціалу особистості, самостійного критичного мислення, ціннісних орієнтацій, адекватних соціокультурним реаліям.

Список використаних джерел

- 1.Берн Э. Лидер и группа. О структуре и динамике организаций и групп / Эрик Берн. – Екатеринбург: Изд-во "Литур", 2000. – 320 с .
- 2.Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж.Блондель // Политология вчера и сегодня : пер. С англ.. – М.: [б. и.], 1992. – 135 с.

3.Гринлиф Р. К. Слуга в роли лідера / Р. К. Гринлиф. – М. : Изд-во "Рубиновый луч", 1970. – 49 с .

4.Максвелл Д. 21 обязательное качество лидера / Д. Максвелл; пер. с англ. Е. Г. Гендель; Худ. Обл. М. В. Драко. – Мн. : ООО "Попурри", 2002. – 176 с. – (Серия "Успех!").

5.Матвійчук Л. Методологічні аспекти ансамблевого виконавства як складова домрового мистецтва / Л. Матвійчук // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського. – Вип. 11. – Київ, 2014. – С. 234-245.

6.Сухомлинский В. А. Избранные произведения в 5 томах. Т. 2. / В. А. Сухомлинский. – М., 1979. – 253 с .

7.Хоркава Л. Український музично-педагогічний словник [Текст] : У 2 т. Т.1. А-М / Л.Хоркава, Л.Хоркавий. – Л. : [б.в.], 2010. – 514 с.

8.Цикаришвили Е.В. Процессуально-технологические основы воспитания лидера в старших классах общеобразовательной школы: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Елена Владимировна Цикаришвили. – Хабаровск, 2000. – 22 с.

УДК37.018.54:[780.8:80.614.11]

*М.І. Дмитренко,
м. Київ*

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА МЕТОДИ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ГРИ НА ДОМРІ (КОБЗИ) УЧНІВ "ЦИФРОВОГО ПОКОЛІННЯ"

У статті розкрито особливе становище домри у наші дні серед інших народних інструментів, а також необхідність та методи популяризації її серед дітей та молоді з новою системою мислення.

Ключові слова: домра, кобза, популяризація, народні інструменти, оркестр, ансамбль, "цифрове покоління", інтелектуальний розвиток.

В статье раскрывается особое положение домры в наши дни среди других инструментов, а также необходимость и методы её популяризации среди детей и молодежи с новой системой мышления.

Ключевые слова: домра, кобза, популяризация, народные инструменты, оркестр, ансамбль, "цифровое поколение", интеллектуальное развитие.

The article reveals the special position of domra among other instruments in our days, as well as the need and methods of its popularization among children and young people with a new system of thinking.

Key words: domra, kobza, popularization, folk instruments, orchestra, ensemble, digital "generation", intellectual development.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО
ВИКОНАВСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

Збірник наукових праць

Редактор-упорядник
Горіна Л.І.

Технічний редактор
Власюк В.В.

*Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів,
висвітлені у збірнику.
За достовірність фактів, точність цитат та можливі помилки
повну відповідальність несуть автори опублікованих матеріалів.*

Підписано до друку 15.05.2019 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсет.
Гарнітура «PT Serif». Друк офсет. Ум. друк. арк. 14,65. Наклад 100 пр. Зам. 35.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi97@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано у друкарні видавництва «Волинські обереги».